

'ארבאייט מאכט פראיי מטיטלנד אירופה'

כל מופע בהצגה של דודו מעיין נמשך חמש שעות ובמהלך "עובדת" קבוצת קהל קטנה יחד עם השחקנים. "העבודה משחררת". זה הסימן של אושוויץ, סמל להשמדה ולטראומה; זו גם אלגוריה להבטחת הגאולה הציונית, שהפכה לסיוט הפלסטיני; וזו גם הזמנה להתחיל בעבודת השחרור, הן מן הטראומה והן מן הסיט. כדי להשתחרר צריך להכיר בקשר הגורדי בין הטראומה לסיוט.

פרדי רוקם

כוללים רק קטעים קצרים מן ההצגה, אי-אפשר לתפוס באמצעותם את המורכבות והתחכום של ההצגה השלמה. בין שתי ההופעות הספציפיות שראיתי היו הבדלים אחדים, אך "תסריט ההצגה" היה זהה, ביסודו, בשתייהן.

ההצגה מתחילה במגרש חניה מחוץ לאולמות האבירים שבנו הצלבנים בעיר העתיקה של עכו, שם נמצא המרכז לתיאטרון. הצלבנים שכבשו את ארץ-ישראל, במאמצייהם להושיע את העולם, משתייכים גם הם לעבר האירופי החשוך שהחברה הישראלית הנוכחית מנסה להשתחרר ממנו בדרכים שונות. הצופים-המשתתפים, כעשרים במספר, נאספו מחוץ למצודת האבן הימי-ביניימית בעכו, עלו על אוטובוס והגיעו, בפחות מחצי שעת נסיעה, למוזיאון השואה בקיבוץ לוחמי הגיטאות שנוסד ונבנה בידי ניצולי שואה. הניגודים המרומזים בין המצודה הצלבנית לבין מוזיאון השואה, ובין שני אלה לבין שערי אושוויץ ב"אירופה ארץ המוות", משמשים בהצגה כתי-טקסט "גיאורקונספטואלי" החוזר ונשנה כל העת ויוצר בעבורה את החלל הסצינוגרפי שלה, הממשי והמושגי כאחד.

בכניסה למוזיאון אשה קשישה יורדת במדרגות, לאט ובחש-שמה. היא מציגה את עצמה כזלמה, ומגלמת אותה השחקנית סמדר ירון-מעיין. זלמה לבושה שמלה ארוכת שרוולים, אלגנטית אך מיושנת למדי, וממחטה תחובה לה מתחת לרצועת שיען היד שלה. היא אומרת שהיא ניצולת שואה ומוסיפה בעברית רצועה, שאחר כך היא מערבת בה ביטויים רבים בגרמנית ובאנגלית – "אנחנו נעשה עבודה ביחד". בשל הסביבה המוזיאונית, ובשל האופן שבו זלמה מציגה את עצמה, חולף זמן עד שמבינים כי היא דמות פיקטיבית המגולמת על ידי שחקנית. מעירוב הלשונות המתמיד שבפי זלמה מתקבל הרושם כי מדובר באשה מבוגרת שלא הצליחה ללמוד עברית על בוריה, ישראלית שנותרה עולה חדשה, מהגרת, המוטבעת בחותם השפה האירופית שהביאה עמה למולדתה החדשה.

הסיסמה הציונית "העבודה היא חיינו" מתפקדת, ללא ספק, כרקע

ההצגה ארבאייט מאכט פראיי מטיטלנד אירופה, בהפקת המרכז לתיאטרון רון בעכו ובבימוי דודו מעיין, זכתה בפרס הראשון בפסטיבל לתיאטרון אחר בעכו ב-1991 והמשיכה להציג עד 1996. ההצגה, שאורכה כחמש שעות, הועלתה גם בערים אירופיות כדוגמת ברלין והמבורג. שם ההצגה כולל התייחסות ישירה לכתובת החקוקה בשערי אושוויץ, "העבודה משחררת", אך גם ל"עבודה" המשחררת מאירופה, ארץ המוות והגלות הגמורה – גלות השואה. השם אף מרמז כי ההצגה עצמה יכולה להיתפס כסוג של פעילות גואלת – "עבודה" יצירתית ותיאטרלית על טראומת השואה, במטרה להשתחרר ממנה. את הכותרת המאיימת ניתן להבין, אפוא, כאלגוריה של החלום האוטופי הציוני, שכאשר התממש, ב-1948, פחות משלוש שנים לאחר תום מלחמת העולם השנייה, צפן בחובו הבטחה הן לשחרור והן לגאולה!

הצגה זו, על מעבריה בין המציאות הישראלית היומיומית המאורגנת יחסית לבין התחומים הסוריאליסטיים של תת-מודע קולקטיבי שמושלים בו תודו ובוהו וטירוף, יוצאת דופן בהתמודדותה הישירה, מקרוב כל כך, עם זיכרונות השואה ועם העימות הישראלית-פלסטינית כאחד. אך במקום לאשר מחדש את התפיסות המקובלות, של ישראל כהגשמת הכיסופים האוטופיים של העם היהודי, ההצגה הופכת את הכיסופים האלה על פיהם – כשם שהיא הופכת על פיה את הכתובת החקוקה בשערי מחנות ההשמדה – ויוצרת שיח תיאטרוני המראה כיצד זיכרונות השואה והעימות הישראלית-פלסטיני שזורים זה בזה באופן הדוק במוחן ובזיכרוןן של שתי הרמויות המרכזיות, זלמה וחאלד.

התיאור והניתוח שאני מציג מבוססים על הפעמיים שבהן צפיתי, או נכון יותר "השתתפתי" בהצגה – תחילה ב-1992 ואחר כך ב-1996. על מהותה של "השתתפות" זו ארחיב בהמשך. הופקו גם שני סרטים המתעדים את ההצגה: האחד, בלגן, בבימוי אנדרס ויל (Andres Viel), לטלוויזיה הגרמנית, והשני, אל תגעו לי בשואה בהפקה עצמאית של הבמאי הישראלי אשר טללים. בשני הסרטים מתראיינים דודו מעיין והשחקנים, וכן מוצגים קטעים קצרים מן ההצגה עצמה. מאחר שסרטי תעודה אלה

'קוקו בן 19'. כרזה לסרטו של דני ורטה.

אולמן, אבי סיטון, חיים לוסקי וגבי קלזמר. < איתמר אוחיון מציג בגלריה אחד העם 90. < רואים אור: הכותב האמרי, רומן מאת יהודית הנדל; בין עם לארצו, אוסף מאמרים, רשימות ונאומים של מרטין בובר על היחסים בין יהודים לערבים; מתחת לשטיח הכחול, שירים מאת אייל מגד. במכון ון ליר בירושלים יוזם אלוף הראבן "מדרש חדש" ליהדות, בסימפוזיון ובסדרת מפגשים של אינטלקטואלים דתיים וחילוניים.

מארס 2 < חמש מאות מעולי אתיופיה מפגינים מול בנייני הסוכנות והרבנות בתל-אביב בקריאה "אנחנו יהודים".
4 < הצנזורה אוסרת על תיאטרון אל חכואתי להקריין סרט תעודה שבדי על חיי כמה משפחות פלסטיניות במחנה ג'באליה. 10 < שנים-עשר חיילים נהרגים בפיגוע התאבדות בשטח לבנון, על יד מטולה. < התנגשות בין שוטרים לסטודנטים ערבים באוניברסיטת חיפה בעקבות החלטת האוניברסיטה להשעות שני סטודנטים ערבים. 13 < שלושה סטודנטים ערבים מושעים מן האוניברסיטה העברית בירושלים עקב התפרעות בהפגנה שהתקיימה בעת הופעת הרב כהנא בקמפוס.

+ חגי בן-ארי מוחה בנקודת כנגד מדיניות היד הקשה שהבטיח שר הביטחון, יצחק רבין, כלפי "מפירי סדר": "האפשרות לשמור על שלמות המולדת בצד שלמות דמותו המוסרית היא המבחן הגדול העומד בפנינו". המאמר מעורר תגובות חריפות בקרב המתנחלים. < בתל-אביב דנים אדריכלים על פוסטמודרניזם באדריכלות. < רואים אור: יוליסס (כרך ראשון), מאת ג'יימס ג'ויס, בתרגום יעל רנן; לנסטיג, רומן מאת אדם ברוך; דההאן: הרצח הפוליטי הראשון בא", מאת שלמה נקדימון ושאל מיזליש. < בתיאטרון חיפה מציגים את טרטיף של מולייר, בבימוי גדליה בסר. < כולם רוצים לחיות, קומדיה מאת חנוך לוין ובבימויו, בתיאטרון הקאמרי. < דגנית ברסט מציגה בגלריה ג'ולי מ. < קוקו בן 19, סרטו של דני ורטה: מפגש בין נוער שוליים ירושלמי לממסד האשכנזי על רקע סיפורה של להקת רוק. < חגיגות לציון 850 שנה ללידתו של הרמב"ם.

אפריל 2 < נסגר מחנה אנצאר בדרום לבנון. שש מאות עצירים שיעים משוחררים ואלף ומאתיים מועברים לארץ כדי "להגן על ביטחונם". 21 < הממשלה מאשרת את השלב השלישי והאחרון של הנסיגה מלבנון: צה"ל ישוב עד חודש יוני לגבול הבינלאומי; תוקם רצועת ביטחון ברוחב שמונה ק"מ בגזרה המזרחית ו-15 ק"מ בגזרה המערבית שבה יפעלו כוחות צבא דרום לבנון בגיבוי ישראלי. < שלושה-עשרה משפחות שכולות, שבניהן נפלו במלחמת לבנון, מודיעות כי ייעדרו מטקסי הזיכרון לחללי צה"ל, אם ישתתפו בהם פוליטיקאים המתנגדים להקמת ועדת חקירה לאירועי מלחמת לבנון.
+ בני מוריס מפרסם במגזין את סיפור רצח שלושה כפריים ערבים בידי לוחמי חטיבת גולני בספטמבר 1948. < רואים אור: הומנג'ג, שירים מאת אבות ישרון; מוצות אשקלון, ארבע נובלות מאת דוד שחם; מחברות אלול, שירים מאת חיים גורי; תנ"ך עכשיו, פירושים על פרקים בתנ"ך ברוח הזמן, מאת מאיר שלו; פבק קובם, מאת נסים קלדרון, על ספרות, שירה ופוליטיקה בשנות השישים; מבעד לעבותות: רומן על שלושה חודשים ב-1948, מאת נתיבה בן-יהודה. < תערוכה רטרופקטיבית מיצירות משה קופפרמן, במוזיאון תל-אביב. < העלמה והמונת, מאת הלל מיטלפונקט ובבימויו, בתיאטרון חיפה: "קומדיה שחורה עם הרבה נקודות אור על משפחה ישראלית שמתיה יורדים לחייה". < מינימל קומפקט, להקת הרוק הישראלית הפועלת באירופה (רמי פורטיס, ברי סחרוף ומלכה שפיגל), מופיעה במוזיאון תל-אביב.

מאי 1 < להקת הרוק הבריטית, דאייר סטרייטס, מופיעה בפני המונים בפארק הירקון בתל-אביב. בסוף החודש יאזינו בפארק מאות אלפים לקונצרט משותף של התזמורת הפילהרמונית הישראלית והפילהרמונית של ניו יורק. 3 < נמשך המאבק להקמת ועדת חקירה לבדיקת מלחמת לבנון. ראש הממשלה, שמעון פרס, דוחה בפגישה עם הורים שכולים את הדרישה להקמת ועדת חקירה בטענה כי הדבר יביא לפירוק הממשלה. המערך יימנע בהצבעה בנושא שתתקיים

אירוני לכך שה"עבודה" הנזכרת בסיסמה שבשערי מחנות הריכוז אינה חיים אלא מוות, בעוד שבישראל מושג ה"עבודה" נחשב כמפעל הלאומי המשחרר והגואל – בניית הארץ החדשה. ההצגה בוחנת, בדרכים רבות, את האפשרות שהתיאטרון כ"עבודה" אמנותית הוא "עבודה פנימית" שיכולה להביא, אולי, לסוג כלשהו של שחרור מחרפת ה"גלות". שמה של ההצגה מתייחס ישירות למעשה שחרור פוטנציאלי זה בהוספת המלים "מאירופה ארץ המוות", ביידיש – שפה כמעט מתה כעת, שחוסלה בידי הנאצים עם ששת מיליוני היהודים. באופן זה מצביעה ההצגה על האפשרות להפוך את הכתובת הנאצית כך שה"עבודה" האמנותית תאפשר להשתחרר מארץ המוות.

ניסיון זה להשתחרר מארץ המוות מרמז בבירור להפקה המפורסמת של הבימה, בדיבוק, המסתיימת באיחודם של לאה וחנן ב"איגרא רמא", העולם הבא. כאשר ההצגה בדיבוק הועלתה בראשונה, ב־1922, עשר שנים לפני עלות היטלר לשלטון, הצביעה ארץ מוות זו על מדינה אוטו־פית שבה יוכל הזוג הצעיר להתאחד ללא הפרעה מצד הכוחות הכלכליים והחברתיים הריאקציוניים, שהתגלמותם הוא סנדר, אביה של לאה. אולם, כפי שמראים בבירור ארבייט מאכט פראיי מטיטלנד אינרופה והפקה מעניינת אחרת מתחילת שנות התשעים המתעמתת עם אותן סוגיות שחרור – הגלב חנלם של חנוך לוין (יצאה לאור ב־1991 והועלתה בראשונה בבימה ב־1993) – אחרי השואה, "טויטלנד", ארץ המוות, היא דיסטופית לכל דבר.²

בשינוי תפיסה זה מ"לפני" ל"אחרי" מלחמת העולם השנייה נעוץ גם אחד ההסברים לכך שההפקה המוקדמת של הבימה, של בדיבוק, המשיכה לרוץ עד שנות השישים. זו גם הסיבה לכך שהיא שימשה תת־טקסט חזק כל כך במסורת התיאטרון הישראלי. "דיבוק" הוא רוח של מת (בדרך כלל איש צעיר), שלא נקבר כהלכה ולא התאבלו עליו כדין, והוא מנסה לשוב לארץ החיים באמצעות חדירה לגופה של אשה צעירה (והמשמעות האירוטיות של פעולה זו ברורות). החברה הישראלית עודנה רדופת פחד, שמא ששת מיליוני הקורבנות שלא נקברו כיאות ישובו וישתלטו על הניצולים. משום כך יש לראות, לדעתי, גם את זלמה כגירסה עכשווית אפשרית של לאה, שרוחות המתים שלא נקברו מושלים בה. לכן, גם האיחוד בין המרכיב הזכרי למרכיב הנקבי, כפי שאראה ביתר פירוט בהמשך, הוא תכונה איקונוגרפית בולטת כל כך בארבייט מאכט פראיי מטיטלנד אינרופה.

זלמה פותחת את הסיוור במוזיאון בהסבר על הקמת הגיטאות בתקופת הנאצים. בסגנון חינוכי מוגזם במודע היא שואלת אותנו, הצופים, אם אנו יודעים על תקופות אחרות בהיסטוריה שבהן נבנו גיטאות כאלה. מישוה מצוין את דרום אפריקה; לאחר מכן מופיע היסוס. אך כאשר נזכר שמו של מחנה הפליטים הפלסטיני דהישה שבגדה המערבית, זלמה משיבה מיד בחיוב ושואלת אם אנו באמת סבורים שמה שהפך את אירופה ל"שלולית של דם" יכול לשוב ולהישנות. ואולם, בשלב זה אין היא מפתחת את הנושא. זוהי הפעם הראשונה שבה נקשר קשר בין

העבר לבין ההווה הישראלי. ככל שמתפתחת ההצגה נשזר יחס גומלין זה שוב ושוב בתימות מרכזיות אחרות, כגון הישרדות, חקיקה בגוף ושחרור אפשרי מהשפלות העבר.

זלמה מצביעה על תמונות וחפצים שונים במוזיאון – הזירה הציבורית של מסמכים, תעודות ומזכרות מן העבר. היא טוענת כי יש להם עדיין משמעות מיוחדת בשבילה, ובכך נרמז כי לא רק בעבר עיצבו הללו את גורלה האישי אלא גם בהווה. האינטימיות, שזלמה מפגינה כלפי התמונות והחפצים מן העבר המופיעים במרחב הזיכרון הציבורי, מעוררת אי־נוחות כאשר היא מצביעה עליהם ומדברת עליהם אתנו. כעת נהפכנו למשתתפים לא רק בסיוור במוזיאון אלא גם בזיכרונות העבר שלה. לעתים היא נשענת אל הקיר, כאילו כדי לנוח מן המאמץ הגופני והרוחני כאחד, ולעתים היא נוגעת בפניו של קצין נאצי, המופיע בתצלום, כאילו היה מכר ותיק. בהצביעה על טלאי צהוב, מאלה שהנאצים אילצו את היהודים לענוד, ש"הוצל" והובא למוזיאון, היא אומרת שבעבורה הוא נהפך כעת ל"עבודת אמנות". הפיכת השואה ליצירת אמנות ("עבודת אמנות", על דרך האנגלית). להצגה, היא תימה מרכזית שמתפתחת בהצגה בהדרגה בדרכים שונות, תחילה ברמזים דקים, שאחר כך מתחברים לפתע לתימות העיקריות, ל"ארבייט" (working through) שבה אנו משתתפים.

זלמה מדגישה חזור והדגש שכדי לעבור את השואה ולשרוד, היה צורך ביצירתיות מסוג מיוחד. היא מצביעה על תמונת שתי נשים צעירות בגיטו ומשמיעה השערה, שהן בוודאי מסתירות סוד מתחת לשכבות הרבות של בגדיהן. סוד כמזל זה הוא שיעזור להן לשרוד, אנו מקווים – אם יהיה להן מזל, היא מוסיפה בהטעמה. בכל אדם, מסבירה זלמה, יש מעין חור שחור שבו מוסתר המפתח להישרדותו. זלמה מצביעה על תצלומים המראים כי גם בגיטו עצמו היו חורים שחורים כאלה, שבהם הסתתרו יהודים כדי להינצל: ביבים, מרתפים ועליות גג של בניינים כמעט הרוסים. בכל המקרים שבהם שרדו בני אדם, היא טוענת, היתה נחוצה יצירתיות אנושית מסוג מיוחד, יצירתיות תחת לחץ עצום, כדי להביא למה שנתפס בעיני רבים כל כך כנס. וכפי שנראה בהמשך, גם זלמה מסתירה סוד שמגדיר, באופן בסיסי מאוד, את הדמות שסמדר ירון־מעין מגלמת אך גם את ירון־מעין עצמה כשחקנית וכאמנית.

זלמה מסבירה כי לא כל המוצגים במוזיאון מעניינים אותה באופן דומה. היא עוזבת את החלקים התיעודיים של המוזיאון ומובילה אותנו לחדר, שבו מוצגים פסלים וחפצי אמנות אחרים שיצרו ניצולי שואה. כדי להגיע לגלריה זו מבקשת זלמה שנטפס עמה בגרם מדרגות המוביל, לדבריה, לרקיע, והיא מוסיפה ברוב משמעות: "אל תפחדו, צריך לעשות את העבודה". כשנכנסים לגלריה אומרת זלמה שחלק זה בסיוור יהיה קצר מאוד, כי היא אינה חשה משיכה מיוחדת לחפצי אמנות אלה. דבר זה נאמר, ללא ספק, באירוניה מורכבת, משום שהשחקנית שמגלמת את זלמה – כפי שנראה בשלב מאוחר יותר של ההצגה – נהפכת בהדרגה ליצירת אמנות שכזו. בכל זאת, לפני שאנחנו עוזבים את החדר מבקשת זלמה כי נשים לב לפסל של "מוזלמן", כלומר: של אדם הצפוי למות מרעב. המונח

'מחכים למשיח'. עטיפת תקליט של שלום חנוך, הוצאת CBS.

בסוף החודש בכנסת, וההצעה להקים ועדת חקירה תידחה.⁹ היועץ המשפטי לממשלה, יצחק זמיר, מורה לבדוק את היחס המועדף לאסירי המחתרת היהודית.¹⁴ אודי אדיב, שהואשם בחברות ב"מחתרת האדומה", רשת ריגול ערבית יהודית שפעלה בשנות השבעים בחיפה, משתחרר מכלאו אחרי שריצה 11 שנות מאסר.²⁰ עסקת חילופי שבויים: אלף מאה וחמישים עצירים פלסטינים משוחררים תמורת החזרת שלושה שבויים ישראלים שבידי אחמד ג'יבריל. בעקבות העסקה שר החוץ, יצחק שמיר, תובע חנינה גם לאנשי המחתרת היהודית. בתל-אביב יפגינו (15.6) מתנחלים ואנשי ימין נגד שחרור העצורים הפלסטינים ובעד שחרור עצורי המחתרת היהודית. הדרישה תידחה בשלב זה.²⁵ באזור חברון ומאללה מתנחלים מתנחלים לפלסטינים ששוחררו במסגרת עסקת השבויים: ירי וניפוץ חלונות בבתי המשוחררים במטרה לאלצם לעזוב את הארץ. מועצת יהודה, שומרון וחבל עזה (יש"ע) מפיצה ביישובים מידע מפורט לגבי העבירות המיוחסות לכל אחד מהאסירים המשוחררים.²⁷ עובדי אתא מתבצרים במפעל העומד להיסגר.

+ ועדת שרים מחליטה להאריך את החיסיון על מסמכי "משרד המיעוטים", שפעל במשך שנה במסגרת הממשלה הזמנית ב-1948. < מחכים למשיח, תקליט חדש של שלום חנוך. < בתיאטרון הקאמרי: שש אחרי, מאת יגאל אבן אור, בבימוי מיכאל ורשביאק; סיפורם של שלושה צעירים היוצאים למלחמת לבנון, אחד נהרג, שני נפצע והשלישי חוזר בשלום. < רואים אור: ראשיתה של הדמוקרטיה בישראל, מאת יצחק גלינר; סקסום, מאת הנרי מילר, בתרגום עודד פלד; בית ספר לביקודים, אלבום קולות מאת נתן זך. < תערוכת צילומים של אבי גנור ותערוכה רטרוספקטיבית של הצייר מרדכי ארדון במוזיאון תל-אביב. < אל מיתוס ללא אל, תערוכה בהשתתפות ארבעים ושניים אמנים, בחמישה חללי תצוגה בירושלים, מציגה את השתקפות המיתוס באמנות הישראלית; אוצר: גדעון עפרת. < מאי יוני 1948, תערוכה של אבישי אייל בגלריה תת-רמה.

יוני 4 < ועדת החקירה לרצח ארלחורוב, בראשות שופט בית המשפט העליון בדימוס, דוד בכור, אשר מונתה על ידי מנחם בגין, קובעת כי אין באפשרותה לקבוע מי היו הרוצחים ומה היו מניעיהם.⁷ < האבץ מפרסם בדף כפול את רשימת שש מאות שישים וארבעה חיילי צה"ל, שנהרגו בלבנון מאז יוני 1982.¹⁰ < מסתיים פינוי צה"ל מרוב השטח שנכבש בלבנון, 1,099 ימים אחרי פרוץ המלחמה.¹¹ < עשרים ואחד הרוגים, רובם תלמידים מבית ספר בפתח תקוה, בהתנגשות בין רכבת לאוטובוס על יד מושב הבונים. שר הפנים, יצחק פרץ, יטען כי האסון נגרם כתוצאה מחילול שבת. ההורים השכולים ידרשו את התפטרותו.

+ רואים אור: נמר של ניר - המאבק על חופש העיתונות בישראל, מאת משה נגבי; כתב אשמה נגד הממסד העיתונאי בארץ ויחסיו עם השלטון; שלום עכשיו - לדיקונה של תנועה, מאת מרדכי בראון. < הבהורים על ג'ונגל, תערוכה של דוד שוילי בגלריה אחד העם 90. < פטריות רעל - רוני מוסיקאלי, דוקומנטים מגרמניה מתקופת עליית הנאצים בעיבוד ובעריכה של הלל מיטלפונקט, בבימוי עמית גזית, בתיאטרון חיפה. < ביום בהיר בואים את דמשק, סרטו של ערן ריקליס בהשראת פרשת אורי אדיב. < בג"ץ דוחה את בקשת עיריית פתח תקוה לבטל צו של שר הפנים, המורה על סגירת בתי הקולנוע בעיר בשבת.

יולי 1 < בעקבות המצב הכלכלי הקשה הממשלה נוקטת שורה של צעדים כלכליים מקיפים באמצעות צווי חירום: פיטורי עובדים בשירות הציבורי, העלאת שיעור מע"מ ל-17 אחוז ומס הנסיעות ל-250 דולר. הפגנות מלוות בשריפת צמיגים בקטמונים בירושלים עקב אישור התוכנית.⁶ < הממשלה מגישה לכנסת הצעת חוק על איסור לקיים מגע עם נציגי ארגון טרור.¹⁷ < עולים מאתיופיה צועדים מצפת לנמל התעופה בן-גוריון, במחאה על החלטת הרבנות לדרוש מהם טבילה כדי שתוכר יהדותם. הרבנים הראשיים דוחים את הלחץ הציבורי ואת הדרישות להקל עם העולים ומודיעים כי "על ענייני הלכה אין משא ומתן ואין פשרות".²¹ < בתמורה להצטרפות כך למועצת קרית ארבע המועצה מחליטה לאסור על ערבים להיכנס לתחום ההתנחלות ולעבוד בה.²² < בית המשפט המחוזי בירושלים גוזר מאסר עולם על שלושה מנאשמי

כרזה להצגה 'ארבאייט מאכט פראייט מטויטלנד אירופה' במרכז לתיאטרון עכו. מצולמת במכונת צילום על נייר מסמכים.

כאשר זלמה מעלה את השאלה במוזיאון – זו נותרת תלויה בחלל האוויר, וזוכה שוב להתייחסות רק הרבה יותר מאוחר, אחרי הארוחה בביתה. כאשר ההצגה חוזרת לתימות ההישרדות והנס המאפשר הישרדות, סוגיות אלה אינן זוכות להדגשה. הצופים הם שנדרשים ליצור את הקשר בין מקטעי החיים השונים של זלמה, אם ברצונם ליצור אותו, ממש כמו פסיכולוג האמור לצרף את מקטעי חייהם של מטופליו אלה לאלה וליצור מהם תמונה שלמה בעלת משמעות. ואולם, מכיוון שהסיור במוזיאון והביקור בביתה של זלמה מוגנים באופן כה ברור בזמן ובמרחב, אין צורך למצוא קשרים תימטיים בין מקטעים שונים כדי "להנות" מההצגה. בינתיים, מכל מקום, שאלתה של זלמה על ההישרדות, ועל החור השחור שבו מסתיר המוזלמן את לחמו, נותרת ללא מענה והסיור במוזיאון נמשך. אחת ה"סצינות" במוזיאון, שתתלב רק בהמשך בדפוס מבני רחב יותר – תפיסת הכתיבה, החקיקה (inscription) – היא הקרנת קטע מתוך סרט פולני מהתקופה שאחרי המלחמה, ששמו אמבולנס. בקטע סרט זה רואים כיצד משמידים קבוצת ילדים: מכניסים את הילדים לרכב, שהם

עצמו מתייחס כנראה לעובדה שלפני מותם דבקו גוועים אלה בפטאליזם, שהם ייחסו למוסלמים. הפסל הוא דמות שוכבת, ו"מכיוון שהוא עירום", אומרת זלמה, "הוא כל כך רזה שהעור שלו נדבק לעצמות [ו] אין לו מקום להחביא את הלחם שלו". ואז היא מוסיפה בהטעמה: "הייתי נותנת הון כדי לדעת איפה המוזלמנצ'יק מחביא חתיכת לחם; מיליונים כדי לדעת מאיפה יוצאת הצווחה, בת הקול". "בת קול", הקול הנשי המיסטי היוצא משמים ואמור להביא גאולה, הוא גם קולו של חנן, המדבר מתוך גרונה של לאה בהדבנבן ומביא לה "גאולה" בשיגעון. רק בשלב מאוחר הרבה יותר בהצגה, בצריף הממוקם במתחם התיאטרון שבמצודה הצלבנית של עכו, המשרה, בחוטי התיל ובתקרה הנמוכה, תחושה של צריף במחנה ריכוז, ושוב מוצג "ביתה" של זלמה בישראל של היום (רשות היחיד לעומת רשות הרבים שבמוזיאון) – רק שם תיתן זלמה תשובה חלקית לשאלה היכן מסתיר ה"מוזלמנצ'יק" את לחמו. אך מכיוון שההצגה בנויה כמקטעים תימטיים שניתן לחברם יחד רק בהדרגה לנרטיב מקיף וגדול יותר, כמו סיפור חייו של אדם, הרי

'פוליטיקה', עיתון פוליטי ישראלי,
עורכים עדית זרטל ויוסי שריד, גיליון 2,
יולי 1985.

המחתרת היהודית, שהורשעו ברצח במכללה האיסלאמית בחברון. שנים עשר האחרים נידונים לשנה וחצי עד שבע שנות מאסר. ²⁶ < זוג מורים מעפולה נרצח על ידי מחבלים בגלגול. התפרעויות והתנכלויות של תושבים מקומיים לעוברי אורח ובתי עסק של ערבים בעיר בשלהוב תומכים של הרב כהנא. קריאות מחודשות להטלת עונש מוות על מחבלים בעקבות ריבוי מעשי הרצח ביהודים.

+ יאן ראכוורגר מציג עבודות בגלריה בינט. < קסטנב, מחזה מאת מוטי לרנר, בתיאטרון הקאמרי: שחזור משפט קסטנר. < רואים אור: מאורע ברנר – המאבק על חופש הביטוי, מאת נורית גוברין: גלגולו של פולמוס ספרותי ופוליטי בעולם הצינוני ובארץ ישראל בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה; בהרצאה הראשונה, שירים מאת אהרן שבתאי; שיבת הציפורים, שירים מאת מאיה בז'רנו.

אוגוסט ³ < איש העסקים מיכאל אלבין מתאבד במהלך חקירה במשרדי היחידה לחקירות הונאה בחשד למעשי מרמה ועסקאות לא כשרות במניות. ⁷ < האגף לחינוך ממלכתי-ידי במשרד החינוך אוסר קיום מפגשים בין תלמידים ערבים לתלמידים יהודים בטענה כי מפגשים כאלה מעודדים התבוללות. ¹³ < יצחק זמיר, היועץ המשפטי לממשלה, ממליץ לפרקליט הצבאי הראשי להעמיד לדין את תא"ל יצחק מרדכי בעוון גרימת חבלה חמורה על חלקו בפרשת קו 300. כמו כן ממליץ זמיר להעמיד לדין משמעותי חמישה אנשי שב"כ ושלושה שוטרים. שבוע לאחר מכן (18.8), ייזכה שופט צבאי את מרדכי מכל אשמה. ¹⁴ < כותרת ראשית מפרסם את סיפור המאבקים על הירדן מקיץ 1967: במאבקים נורו ונהרגו פליטים שניסו לחזור לגדה לאחר המלחמה. ¹⁶ < שלושה חברי כנסת מהתחיה, גאולה כהן, אליעזר ולדמן וגרשון שפט, מתנחלים בדירה שנקנתה בלב הקסבה בחברון ותובעים מהממשלה לפעול לשיקום הרובע היהודי בעיר. השלושה ייענו להוראות הצבא ויתפנו. ²⁵ < החלפת מטבעות: השקל מוחלף בשקל חדש; 1 ש"ח שווה 10 שקלים ישנים.

+ כותרת ראשית מדווח על בריחת חילונים מירושלים לתלאביב. דן מירון בפוליטיקה: "ירושלים חוגגת את הישראליות החדשה הרדיקלית. על רקע היופי המהמם של נופיה היא מפגינה את מלוא כיעורה של ישראליות חדשה זו". < נפתח קניון אילון ברמת-גן. < ריצתו של העולה דנינו, שירו של נתן אלתרמן שהולחן על ידי שלמה בר, מופיע בתקליט החדש של להקת הברירה הטבעית, כלים שבובים. < פסטיבל ימי המוסיקה הקאמרית בגליל העליון נערך בראשונה בכפר בלום. < מופיע: בק הגוף זוכר, שירים מאת יצחק לאור.

ספטמבר ¹ < המשטרה מבצעת מעצרים ראשונים בפרשה של גזל קרקעות בגדה על ידי עורכי דין ישראלים וסוחרי קרקעות מקומיים, שהחתימו במרמה ערבים בגדה על ייפוי כוח למכירת אדמותיהם. ² < המועצה לביקורת סרטים ומחזות פוסלת את המחזה אפרים חנוך לצבא, מאת יצחק לאור, בתיאטרון חיפה. המחזה מציג את צה"ל כצבא כיבוש, ואחת הדמויות במחזה משווה את הממשל הצבאי בשטחים לכיבוש הנאצי. המועצה קובעת שזו "הצגה מסולפת ופוגעת של הממשל הצבאי בגדה". עתירה לבג"ץ, שתוגש נגד ההחלטה, תפסול את החלטת הצנזורה. ³ < חייל מילואים נדקר למוות בלב הקסבה של חברון; שיא בשרשרת של פיגועים נגד ישראלים בשטחים. המתנחלים יארגנו משמרות שייצאו "להתריע עם נשק" בערי הגדה. כוחות הביטחון יעצרו בתוך שבועיים שבעים פלסטינים במעצר מינהלי. ¹⁵ < הפגנה של עולי אתיופיה מול משרד הרבנות הראשית נגד תביעתה לגיירם כהלכה. ההפגנות יימשכו במהלך החודש. ¹⁹ < שלושה נערים פלסטינים בני 16 ממחנה הפליטים אל עמרי מיידיים אבנים על ישראלים, נעצרים, מובאים למשפט ביר ביום ונידונים לשנת מאסר. ²⁶ < יריות לעבר אוטובוס ישראלי בחלחול. בתגובה משתלטים עשרות מתנחלים מקרית ארבע על המסגד בעיירה, מציתים אש ויורים באוויר. ²⁹ < הממשלה מאשרת את הקמתו של ערוץ טלוויזיה שני. + בגיליון נושא לראש השנה בודק האבץ אם "ישראל מדינה מזרחית או מערבית", ושואל "האם אורבת לישראל סכנת לוחאנטינציה?" בין המשתתפים: אורית שוחט, חנה קלדרון ותמר ברז. < רואים אור: קיטש ומנות, מאת שאל פרידלנדר: מטה על אסתטיקה ונאציזם וביקורת על ייצוג עכשווי של הנאציזם בספרות ובקולנוע בגרמניה; המדונה של

מאמינים כי הוא אמבולנס, ומכוונים את אדי הפליטה, מצינור המפלט, אל תוך חלל הרכב. בעת הקרנת הסרט מופיעה זלמה מדי פעם לפני המסך ומצביעה לאטה על צורתו המדויקת של צינור המפלט ועל פרטים טכניים אחרים של ההשמדה, כאילו היתה נוכחת, ועודנה נוכחת, באופן מסוים באירוע עצמו, כמספר כל-יודע. היא "חוקקת" את עצמה בתוך הסצינה המוקרנת על המסך, ומקרן הסרטים מקרין, באופן ליטרלי, את דימויי העבר על גופה וחוקק אותם בו. היא נאפפת כולה בעבר ודומה שקשה לה להבחין בין העבר, המוקרן באופן ממשי על גופה, לבין ההווה שבו היא חיה בעת ההקרנה.

בתפיסה זו של כתיבה וחקיקה, שהיא אחד המושגים המקנים אחדות להצגה, יש מימד מטא-תיאטרוני עז, משום שהמשחק כשלעצמו הוא אמנות שבה משמעויות נכתבות בגופו של השחקן או אפילו נחקקות בו. ככל שההצגה מתפתחת, כך גם תפיסת החקיקה מתפתחת בהדרגה, במטרה לברר היכן הוטמן סוד ההישרדות. החקיקה היא ה"כותבת" למעשה את ההיסטוריה של זלמה, ואף של השחקנית המגלמת אותה, כששתיהן מנסות באופן נואש כמעט לפרש מחדש את הכתובת המאיימת החקוקה בשערי אושוויץ. הכתיבה היא זו שמופעלת, למעשה, בהצגה, אם כי ללא הצלחה בסופו של דבר. כבר בנקודה זו אפשר אולי להבין ששחרורה של זלמה לא יעלה יפה. אך ההצגה מעניינת כל כך דווקא בזכות העובדה, שמאבקה של זלמה חושף שחקנית אשר באופנים רבים, כאמנית, אכן מצליחה להשתחרר. הופעתה של סמדר ירון-מעין באבב-אייט מאבט פראיני מטויטלנד אינרופה היא מוקצנת ומרגשת בעת ובעונה אחת.

זלמה מבקשת שנבין כי מחנות הריכוז, שהיו "הדרך האפקטיבית ביותר להשמיד יהודים", כלשונה, "הומצאו" ו"שוכללו" רק בהדרגה. מה שאנו מכנים היום "השואה" החל בתקריות ובפעולות חסרות חשיבות לכאורה, כמו "ליל הבדולח", הגיטאות והטלאי הצהוב. אך בדיכוי טמון תהליך אבולוציוני דטרמיניסטי פנימי, וזלמה אומרת כי משעה שהמטרות מוגדרות ביתר ברור, התהליך מוביל לשכלול הדרגתי של שיטות הפעור לה. במוזיאון, שבו היא משמשת גם מדריכה וגם עדה, זלמה מסכמת את ההתנסות שלה כקורבן בנימה מוזרה שגאווה, ייאוש ועייפות משמשים בה בערוביה; היא אומרת כי "תרומתנו למאה זו היתה מחנה המוות", ובמלים נשמע הד דבריו של ההיסטוריון היהודי אמיל פאקנהיים (Emil Fackenheim), כי המוזלמן היה היצירה המשמעותית ביותר של הנאצים.

המסר של זלמה ברור בהחלט בהקשר הישראלי הנוכחי: דברים כאלה יכולים להתרחש שוב, כאן ועכשיו, בישראל של שנות התשעים; השלבים הראשונים של דיכוי הפלסטינים כבר מאחורינו. אלא שזלמה חוזרת ומתנצלת על שהזמן קצר מכדי לדרון בבעיות אלה לעומקן, והיא כבר להוטה להראות לנו את הדגם של טרבלינקה שבנה מן הזיכרון אחד הניצולים, נגר המתגורר בקיבוץ. זוהי, היא אומרת, "עבודת האמנות" שלו לזכר השואה. היא נוטלת מקל ומתחילה להצביע ולהסביר. אלא שתוך

כדי כך שהיא מסבירה כיצד מחנה קטן התפתח בהדרגה עד שהיה לבית חרושת למוות, היא מציגה בפנינו את חאלד, פלסטיני-ישראלי המגלם את דמות עצמו ושמו המלא הוא חאלד אבו עלי. חאלד גר בכפר סמוך לעכו, אבל, כפי שהוא אומר באחד מסרטי התעודה שנזכרו לעיל, משפחתו, שהיא משפחה פלסטינית מסורתית, אינה מבינה מה מעשיו בתיאטרון.

אחרי זמן-מה מעבירה זלמה את המקל לחאלד, כדי שישלים הוא את ההסבר על תולדות טרבלינקה. חאלד מסביר בקול שקט, שהוא למד את נושא השואה במשך שנים אחדות כדי להפוך למדריך. הוא מדגיש כי חשוב לספר לצעירים הערבים על השואה, משום "שהם אינם מאמינים בדברים אלה היו יכולים לקרות". לא ברור אם הוא מרמז ש"הם" מכחישים כי הדבר התרחש, או שצעירים פלסטינים אלה צריכים למעשה להכין את עצמם לשלבים הבאים של אפלייתם. חאלד מסביר כיצד מפקד מחנה המוות "שכלל בהדרגה את השיטות" להשמדת היהודים. ראשית היה "השלב הפרימיטיבי ביותר", כדבריו, שבו היהודים "פשוט נורו ונקברו בקברי אחים", ולבסוף הומצאו תאי הגזים על ידי "המפקד הגאוני החדש".

דברים אלה מפי חאלד יוצרים מיד תחושה של אי-נוחות מסוימת בקרב הצופים (היהודים). שאינם מורגלים בהסברים מפי ערבי/פלסטיני על התפתחות תהליכי ההשמדה, או על כל פרט אחר הקשור בשואה. כיצד ייתכן ש"הם" יפקיעו את השואה "שלנו"? מהי משמעות הדבר, כאשר פלסטיני מסביר לישראלים על השואה? אחד ההיבטים המשונים בהסבריו של חאלד הוא, שהוא מדבר מנקודת מבטם של הקורבנות, נקודת מבט המיוחסת בשיח הישראלי באופן בלעדי כמעט ליהודים (ובוודאי לא לערבים). כאשר העמדה הרטרורית המיוחסת בדרך כלל לערבים, כשלוחה אמיתית או מדומה של השואה, היא זו של מבצע הפשע.

בחלק זה של ההצגה, במוזיאון, היחסים בין חאלד לבין זלמה מוצגים כיחסי עבודה בין שני אנשים הנותנים סיורים מודרכים בנושא השואה, ובמרומו משתמע שחיהם הפרטיים "מודרכים" או מעוצבים, באופנים שונים, על ידי השואה. פגישתם במתחם המוזיאון הציבורי קצרה ביותר ומתמצת בכך, שזלמה מעבירה את המקל לידי חאלד ומציגה אותו קצרות. המוזיאון כאנדרטה הרשמית לשואה משמש כיסוי ציבורי לעימות הפרטי והפנימי שלהם עם סבלם ועם כאבם. המוזיאון הוא יד זיכרון ציבורית, אתר הנצחה שמוצגים בו כתובות רשמיות, דגם של המחנות, חפצי אמנות, תצלומים וטקסטים רשמיים. ההצגה חושפת מוצגים אלה בהדרגה כדי להכניס אותנו לאזורים האינטימיים יותר, הלא-מודעים, של שני גיבוריה: זלמה וחאלד. עימות זה ומפגש זה ביניהם מוצג בחלק השני של ההצגה, אחרי החזרה למצודה הצלבנית.

החלק השני מתחיל באחד החללים הפרטיים ביותר האפשריים, במה שיכול להתפרש כאובססיה או כסיוט של זלמה. הצופים מוכנסים אל חדר חשוך לחלוטין, שבו מתגלה אט-אט באור העמום זלמה, הלוכשת כעת בלזי קרעים במקום הבגדים האלגנטיים שלבשה בסיוור במוזיאון.

הפּרָטִים, מאת ז'אן ז'אנה, בתרגום עברי של אביבה ברק; אדם אתה ואל אדם תשוב, שירים מאת יהודה עמיחי; צורות, ספר שירים של יונה וולך; ראשית הסכסוך ישראל ערב 1911-1882, מאת אליעזר בארי; רפול – סיפורו של חייל, אוטוביוגרפיה של רפאל איתן. < הרולד רובין מציג רישומים בגלריה מימד קטן. > עקידת יצחק, תערוכת ציורים של מנשה קדישמן בגלריה תת-רמה. < עיניים שלי, האלבום היווני של יהודה פוליקר.

אוקטובר 1 < חיל האוויר מפציץ את מפקדת אש"ף בטוניס. מאה חמישים ושישה הרוגים. > 5 < שבעה ישראלים נרצחים בראס בורקה על ידי חייל מצרי. > 14 < אנשי שלום עכשיו וגוש אמונים מפגינים אלה מול אלה מול משרד ראש הממשלה ערב צאתו של שמעון פרס לארה"ב לדון ביוזמת שלום של המלך חוסיין. > 20 < הלימודים באוניברסיטאות מושבתים על ידי הסטודנטים, במחאה על העלאת שכר הלימוד.

+ בתיאטרון הקאמרי מוצג המחזה קידוש של שמואל הספרי ובבימויו: תולדות משפחה זעיר בורגנית של ניצולי שואה, משנות השישים עד שנות השמונים. < המחזה פלסטניאית של יהושע סובול מוצג בתיאטרון חיפה, בבימוי גדליה בסר; אורי פורת יפסול לשידור כתבת טלוויזיה העוסקת במחזה החדש. > הצייר הדרוזי, אסד עזי, מציג בגלריה אחד העם 90. < רואה אור: קץ בדבך הנביאים, רומן מאת דוד שחר. > אינטי עיבית, סרטו של נפתלי אלטר: קומדיה עוקצנית על בני המעמד הבינוני-הגבוה בחברה הישראלית. < סערה בין ותיקי השומר הצעיר בעקבות טענת ההיסטוריונית אניטה שפירא בהרצאה ביד ושם כי מאיר יערי הפגין "יחס שלילי" כלפי פליטי השואה.

נובמבר 2 < בית המשפט בארה"ב מורה על הסגרתו של ג'ון דמיאניוק לישראל. דמיאניוק חשוד כי הוא "איוואן האיום", רבי-מרצחים אוקראיני שפעל בטרבלינקה. בארץ מתחילות ההכנות לקראת המשפט. מוזיאון לוחמי הגיטאות מודיע שיעמיד לרשות בית המשפט את כלוב הזכוכית ששימש את אייכמן במשפטו. > 4 < מועצת יש"ע מצהירה, בעקבות גישושי השלום של ראש הממשלה, שמעון פרס, בארה"ב, כי לא תכיר בחוקיות ממשלת ישראל ולא תצייט לחוקיה אם זו תוותר על חלקי ארץ-ישראל: "ההצהרות והתוכניות הנ"ל [של ראש הממשלה] כמוהן כביטולה של מדינת ישראל כמדינה ציונית... אל כל שלטון בישראל שיבצע אחת מהפעולות הנ"ל נתייחס כאל שלטון בלתי חוקי כפי שנהג הגנרל דה-גול כלפי משטר וישי אשר בגד בעם הצרפתי". ההצהרה מעוררת חילוקי דעות בתוך היישוב היהודי בגדה בדבר דרכי הפעולה והסמכות של המועצה. > 5 < אלף יוד – עיתון יהודה שומרון והבקעה, עיתון קטן, המופץ ללא רשיון בין המתנחלים, מפרסם מאמר הקורא למרד גלוי בצה"ל בעת הצורך: "בשעת חירום זו יהיו רוב האמצעים כשרים לפעילות מחתרטית נרחבת ומגוונת בתוך תחומי הקו הירוק, מרידה בצה"ל, חתרנות בתוך שירותי הביטחון, התקוממות מזוינת ביש"ע ולבסוף לחימה יהודי ביהודי. אין זה איום כלל... זהו תשקיף שקול ומחושב המשקף את רחשי לבם של רבים". > 7 < צה"ל מונע כינוס מחאה נגד גירוש ארבעה פלסטינים תושבי השטחים, שעמד להיערך בבניין תיאטרון אל חכואתי במזרח ירושלים.

+ ח"כ מאיר כהנא עותר לבג"ץ נגד החלטת יושב ראש הכנסת, שלמה הלל, לפסול לדיון במליאה שתי הצעות חוק פרטיות שהגיש, האחת מבקשת להגביל את זכויותיהם של ערביי ארץ-ישראל והשנייה – לאסור יחסי אישות בין יהודים לבין שאינם יהודים. > בג"ץ יבטל את החלטתו של הלל בנימוקים פורמליים והדיונים יתקיימו בפני אולם מליאה ריק. < הסופרים אנטון שמאס וא.ב. יהושע מתווכחים בעיתונות על הזהות הלאומית, היהודית והפלסטינית. הוויכוח הפומבי יימשך חודשים אחדים. > יוצא לאקרנים גשר צב מאגד, סרטו של נסים דיין: סיפור אהבה בלתי אפשרי בין קצין יהודי לערבייה, על רקע השלטון הצבאי בגדה. יהודים וערבים ניסו לשבש את מהלך צילומי הסרט עקב הנושא הרגיש. < רואים אור: יחסים ודאגה, ספר שירים של יאיר הורביץ; בעקבות השושן הצחור, רומן מאת שלמה שבא; סל גמלים, קובץ סיפורים מאת רחמים רג'אן על רקע חיי הקהילה היהודית בעיראק. > מיטת, תערוכה מעבודותיו של גדעון גכטמן בגלריה הקיבוץ. < דגנית ברסט, יורם מרוז ומיכל נאמן בתערוכה משותפת בגלריה ג'ולי מ.

'קידוש', מחזה מאת שמואל הספרי ובבימויו: כרזה להצגה בתיאטרון הקאמרי.

היא רוכנת ארצה, וכאשר היא שוכבת מלוא אורכה על הרצפה, היא מנסה למחוק את הכתובת החקוקה בזרועה באמצעות הממחטה שהיתה תחובה מתחת לרצועת שעונה בעת הסיוור במוזיאון. המספר שעל ידה הוא כתובת קעקע שאינה ניתנת למחיקה. תחת זאת, היא מתחילה לנגב את הרצפה. אחר כך היא נעלמת שוב אל תוך החשיכה.

הצופים מופנים אל חדר אחר, שבו מוצגת הגומה פארודית של טקס יום השואה בבית ספר ישראלי. זלמה היא כעת המורה המנהלת את הטקס. בעוד הטקס מתקיים, נראית באחד משלושת מסכי הווידאו שבחדר השחקנית סמדר ירון-מעיין כשהיא מקעקעת מספר על זרועה, כהכנה להפקה. זוהי כתובת קעקע אמיתית, בדיוק כמו אלה שאפשר לראות עדיין על זרועות של ניצולים ממחנות המוות. המספר החרוט בזרועה הוא למעשה תאריך מותו של אביה, שנמלט מאירופה לפני המלחמה, אך שרבים מבני משפחתו נהרגו בידי הנאצים. הכתובת החקוקה בגופה מהווה דיאלקטיקה פרדוקסלית של חיים ומוות; של נותן-חיים ומוות; של השואה וההישרדות מעבר לשערי אושוויץ, עם סימן של מוות. אך בו-בזמן זהו סימן תיאטרלי שנחקק באופן ממשי בגופה – לא איפור תיאטרלי זמני אלא כתובת קבועה וסימן, שיישאר טבועים בה לשארית ימיה.

בביתה של זלמה היום, בישראל, לשם מוזמנים הצופים, מוצגות סצינות מחיי היומיום שלה; יחסיה עם בעלה, עם בנה ועם חאלד, וכיש-רונה המוסיקלי. אך "בית" זה, עם גג העץ הנמוך שלו, משמש גם כמעין העתק מנטלי של צריף במחנה ריכוז, שבו כל פחדיה מן העבר מוצגים כל הזמן מחדש. אחד השיאים ב"ביקורנו" הוא קונצרט מבריק של זלמה, שבו היא מלווה את עצמה בפסנתר ומשווה בין שירים נאציים לישראליים כדי להראות שהבסיס המלווה שלהם זהה, ושהם עוסקים באותם נושאים מרכזיים המדגישים את ערכי האדמה והבית. שיא נוסף בחלק זה הוא ארוחת ליל שבת טקסית, שהצופים מוזמנים להשתתף בה. גג העץ יורד אל הצופים, כשארוחה שלמה מוגשת עליו, כמו מן מהשמים, מין דאוס-אקס-מכינה תיאטרלי. בעת הארוחה עצמה הקצין הישראלי המאצו, בגילומו של מוני יוסוף (שחקן ממוצא ספרדי שמשפחתו אינה קשורה ישירות לשואה), מנהל עם הצופים שיחה עירנית מאולתרת. הוא גם מגלם את הבן של זלמה. בתום הארוחה, שאריות המזון מורמות למעלה והגג שב ונסגר.

ההצגה, שמעניקה לצופים תחושה כי נפתחת בפניהם אפשרות להשתתף במשהו "אמיתי", לקבל הדרכה במוזיאון ולבקר בביתה של זלמה, מתאימה מאוד לאבחנה של אונה צ'אודהורי כי "הנטורליזם נסמך על הפנטסיה של אפשרות מלאה לראות, פנטסיית התרגום הבלתי אפשרי של חוויה אישית לביטוי ציבורי. פרובלמטיקה זו של פרטיות ציבורית שוררת הרבה אחרי הנטורליזם, ממשיכה להתקיים בתיאטרון הסביבתי, שם נוכחותה נתחמת בסידורי חלל חדשים המעוצבים כך שייצרו 'חוויות משותפות' (משותפות, משמע, בין הקהל לשחקנים)", (Chaudhuri 1995, 17). מוזיאון השואה בקיבוץ לוחמי הגיטאות מייצג פנטסיה של אפשרות מלאה לראות בארבעיט מאכט פראיי מטויטלנד אירופה משהו שכל

הישראלים שותפים בו, ובמקרה זה אפילו הפלסטינים מן הכפרים הסמוכים. אך הארוחה היא צורה אחרת של שותפות, שבה חאלד מוצג כמשרת.

זמן קצר לאחר שהשולחן עולה, הוא יורד שוב בפתאומיות, אך כעת גופה הצנום, האנורקטי כמעט של זלמה, מונח עליו, כמעט במערומיו. היא שרועה על גבה ושוכבת בדיוק באותה תנוחה של הפסל שהראתה לנו לפני כן, בסיוור במוזיאון. היא מלטפת לאט את איבר מינה, ובתערובת משונה של כאב ואקסטזה מוציאה את פיסת הלחם שהיתה מוחבאת בתוך גופה. זוהי, סוף-סוף, התשובה לשאלה האניגמטית היכן מחביא המוזלמן את לחמו ומהיכן בוקעת צווחת בת הקול. זהו, היא כמו אומרת, החור השחור שבו טמון המפתח להישרדות. בנקודה זו היא גם מראה לנו מהיכן נובעת היצירתיות שלה, היצירתיות שהפכה אותו לרפליקה חיה של פסל המוזלמן שיצר הניצול, המוצג במוזיאון. בנקודה זו מראה לנו זלמה גם היכן הוחבאו האנרגיות והמזון להישרדות ומהו מקור חייה שלה, בניגוד לכתובת שבוזרעה ש"ירשה" מאביה, וכן את עמלה שלה – העבודה והלידה – שדרכו השחקנית המגלמת את זלמה הופכת את עצמה ליצירת אמנות.

כאשר סצינה קצרה זו מסתיימת, שוב עולה השולחן וזלמה עליו; מתחת לשולחן נראה לפתע חאלד המזמין את הצופים/האורחים לקפה ומספר על חייו ועל משפחתו בכפר – משפחה שכלל אינה יודעת, כאמור, מה מעשיו כשחקן תיאטרון. העובדה שחאלד מתחבא מתחת לשולחן, שעליו עורכת זלמה מיצג אמנותי של המוזלמן, היא הרת משמעות. זוהי בדיוק תמונת הדיכוי שמפעילה עליו החברה הישראלית ניצולת השואה, השקועה כל-כולה בעצמה, בסיפור הכאוב של הישרדותה.

מעט-מעט ניתן לשמוע קולות של שירים ישראליים פופולריים מכל עבר, והתקרה נפתחת במקומות אחדים. אנו מתבקשים לצאת ממקום המחבוא (הסודי) התת-קרקעי שלנו דרך פתחים אלה, ומגיחים אל תוך חלל קקופוני, שבו שירים ישראליים פטריטיים בוקעים מתוך מקולים, ותיפוף נמרץ, שמשמע הבמאי דודו מעיין עצמו, כמעט מחריש את אוזנינו. החלל הזה שלמעלה, ה"איגרא רמא" של התרבות הישראלית הפופולרית, מכיל גם מיצגים אנושיים אחרים: כל אחד מהם מציג "המחזה" כוללת של טראומת שואה כלשהי, כגון אכילה בלתי פוסקת. על הקירות מוצגות מזכרות שונות מן השואה ומישראל של היום. חאלד רוקד עירום על דוכן, כשפותחן בקבוקים קשור לו סביב צווארו; הוא מוקף בכמה בקבוקי בירה ומבקש מן הצופים, בשפת גופו, לפתוח אותם ולשתות מהם. אחרי זמן-מה, זלמה, עירומה עדיין לאחר מיצג המוזלמן שלה, מצטרפת אליו לדוכן, ושם, כשהיא "אוחזת" בו, הם מתאחדים לכעין תמונת פיאטה.

כעת אנו בתוך "מוזיאון" מסוג אחר, המנציח את התווה הגמור בחייהם של זלמה וחאלד, ובו מוצגים אזורי השיגעון התת-מודעים. ברקע נראית הכתובת "ארבאייט מאכט פראיי" על דגם משוחזר של שערי אושוויץ, והמלים מוארות בנורות צבעוניות. הבמאי המתופף מסמן

דצמבר 4 < נשיא המדינה, חיים הרצוג, פותח את ועידת רק"ח. 6 < נחשפת פרשת שוחד שנתנו יזמים וסוחרי קרקעות בגדה לפעילים בכירים בליכוד, ביניהם סגן שר החקלאות, מיכאל דקל, ועוזרו אבי צור. 9 < נשיא המדינה חונן שניים מחברי המחתרת היהודית, אחרי ריצוי 20 חודשים בלבד בכלא מתוך 36 החודשים שנקבעו להם. נימוקי החנינה אינם מתפרסמים. ראשיתה של סדרת החנינות לאסירי המחתרת היהודית. 17 < פני-המבד, סרט שלישי בסדרה על השואה, שהפיק מוזיאון לוחמי הגיטאות, מוצג בתיאטרון ירושלים, בנוכחות נשיא המדינה. 29 < סטוצים – נשף פוסטמודרניסטי ראשון: מיצג תיאטרוני של חברי כתבי-העת שופרא המוכתר כ"ביטאונם הספרותי של הפוסטמודרניסטים", בבימויו של האמן דני זקהיים.

+ ציוני-דרך באמנות ישראל, תערוכה בביתן החדש לאמנות ישראלית במוזיאון ישראל: "יצירות שחוללו מפנה בחשיבה האמנותית והפכו לחלק מהזיכרון התרבותי הקולקטיבי"; אוצר: יגאל צלמונה. גדעון עפרת יכתוב בהאבץ, כי הקאנון שנבחר הוא חלקי ומשקף את הניתוק בין האמנות למקום שממנו היא צומחת. < בטלוויזיה מוקרן חיילים יקרים, סרט תעודה של אורי גולדשטיין, העוקב אחר פרשת שבווי הקרב בסולטאן יעקב. < רואים אור: מפעל, ספר שירים של יונה וולך, המתפרסם כמה שבועות לאחר מותה; אפיקובס בעל כוונתו, רומן מאת יהושע בר-יוסף; לא עוצר באדום, ביוגרפיה ביקורתית של אריאל שרון, מאת עוזי בנזימן; בעת ובטונה אחת, רומן מאת אהרן אפלפלד; שריפות, סיפורים מאת אורציון ברתנא; הזב, מאת אלבר קאמי, בתרגום מחודש לעברית של אילנה המרמן; < חיים לוסקי מציג עבודות תלת-ממדיות בגלריה שרה לוי. < בתיאטרון הבימה מציגים את נמר חברבורות, מאת יעקב שבתאי, בבימוי חנן שניר. < עד סוף-הלילה, סרטו של איתן גרין. < במוזיאון תל-אביב לאמנות דנים ב"דמות הערבי בקולנוע הישראלי", לרגל צאתם לאקרנים של ארבעה סרטים חדשים העוסקים בדו-קיום הערבי-ישראלי: גשר צר מאוד, של נסים דיין; חינוך הגד, של שמעון דותן (על פי ספרו של דויד גרוסמן); אסתב-המלכה, של עמוס גיתאי; סיפור המגילה כאלגוריה ליחסים בין יהודים לערבים, והמאהב, של מיכל בת-אדם, על פי ספרו של א.ב. יהושע.

ינואר 8 < דבר מפרסם ידיעה שנאסרה עד כה לפרסום: "בשנות השישים הורה אריאל שרון לקצין מפקודיו להכין תוכנית לגירוש ערביי ישראל במשאיות". 9 < עימות בין "נאמני הר הבית" למתפללים מוסלמים על הר הבית. 13 < הממשלה מבקשת לאסור על עיתונים לפרסם שמות חשודים עד להגשת כתבי אישום. ידענות אחרונות מדווח על ח"כ שנתן שוחד כדי להשתמש משרות מילואים בלבנון, ללא ציון שם חבר הכנסת, ומתריע על הנזק העלול להיגרם מאיסור הפרסום. ח"כ שלמה עמר יודיע כעבור יומיים כי מדובר בו. תיפתח חקירה. 15 < הסדר בין הקיבוצים לסוחר הבורסה דוד בלאס. בלאס יחזיר 80 מיליון דולר מתוך חוב של 104 מיליון. < פורשי המפלגה הליברלית, שלמה להט, אריה דולצ'ין ויוסף ברמן, מקימים מפלגה חדשה שלא תאריך ימים: "המרכז הליברלי". 18 < חמשת אלפים חברי תנועת מען"ה, תנועה "לא פוליטית" למאבק בגזענות, מחתימים כ-300 אלף אזרחים על עצומה הקוראת לחוקק חוק נגד גזענות. 23 < בטלוויזיה מוקרן סרטו של רם לוי לחם, דרמה טלוויזיונית על מצוקתו של מובטל בעיירת פיתוח. 24 < פועלי מספנות ישראל משבשים את התנועה בחיפה, במאבקם להצלת המספנות. 25 < מאות ישראלים ופלסטינים נוטעים יחד בט"ו בשבט משני צדי הקו הירוק. פקחי מינהל מקרקעי ישראל מנסים למנוע את הנטיעות בכפר קטנה שמצפון לירושלים ועוקרים עצים.

+ בכורה לסרטו השני של איתן גרין, עד סוף-הלילה, בהשתתפות אסי דיין ויוסף מילוא. < רואים אור: הרומן עיין עכב; אהבה, מאת דויד גרוסמן; גבול הציות, מבחר מאמרים בנושאי סרבנות ומרי אזרחי בהוצאת תנועת יש גבול; מקום על פני-האדמה, קובץ סיפורים קצרים של סופרים ערבים בני זמננו מתורגמים לעברית בהוצאת מכון ון ליר בירושלים; < חיילי בדיל על חוף ירושלים, מחזה על פי ספרה של הפסיכולוגית עמיה ליבליך, שתיעדה סדנאות תרפיית גשטאלט שקיימה עם סטודנטים בשנות השבעים: "ניסיתי לענות על השאלה: איך לחיות עם מחלה כרונית ששמה מלחמה?" < במוסף האבץ דיון על "הרפואה השחורה", במסגרת כתבה על "המרכז הרפואי בהרצליה".

'גבול הציות', מאמרים על גבול הציות לחוק, עורכים ישי מנוחין ודינה מנוחין, תנועת יש גבול עם ספרי סימן קריאה והוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.

בעדינות שההצגה תמה, וכשמשאירים את הרעשים מאחור ונכנסים אל חצר המבנה הצלבני, אפשר לחוש את רוח הערב הים תיכונית הקרירה. אין תשואות, אין קידות, רק תחושה שאולי ה"עבודה" החלה. אך זוהי עבודה שמחירה גבוה מאוד; המחיר הוא לא להתגבר על ה"גלות" אלא ליצור במקומה צורה חדשה של גלות רוחנית המבטאת כאב וסבל, ושבה זלמה וחאלד נאחזים זה בזה – אחוזי דיבוק. בניגוד ל"דיבוק" שבמחזה ההוא, שבו הצעיר והצעירה מתאחדים, כנראה, אחרי מותם – ולפחות בהתחלה זהו ביטוי של תקווה לעבור מן "הגלות" למולדת – הרי שבאבב אייט מאבט פראיי מטיטלנד אירופה אנו נאלצים להותיר את הזוג האחוז דיבוק עם חלומותיו המתפוררים, מאחורינו, במוזיאון השיגעון.

פרדי רוקם – החוג לאמנות התיאטרון, אוניברסיטת תל-אביב

¹ לניתוחים קודמים של הצגה זו ראו Hertzberg 1992; Rokem 1996; Roms 1996; Rovit 1993; Urian 1993. אף לא אחד מאלה, כולל דבריי שלי, אינו מפרש את המחזה בדרך המוצגת כאן.

² במאמרה מתרגמת הייקה רומס (Heike Roms) את שם ההצגה בטעות כ- "Freedom through Work in the Deathland of Europe". לדעתי, תרגום זה מחמיץ לחלוטין את הנקודה העיקרית בהצגה. מסקירתה הקצרה ברור שהיא ראתה את ההצגה כשהופיעה בגרמניה. שם, בהופעה בהמבורג, נערך הסיוור במוזיאון KZ Neuengamme ובברלין – ב-Wannsee Villa, שם תוכנן "הפתרון הסופי". מקומות אלה שונים מאוד מן המוזיאון בישראל המנציח את השואה. אך רומס אינה מכירה בכך, וטוענת שבכל המקומות שבהם הוצגה ההצגה "העקרונות המוזיאוניים של ייצוג העבר ובניית זיכרון קולקטיבי נחשפים באירוניה הפרובוקטיבית של הפרשנות" (Roms 1996, 60). מכל מקום, אין לבלבל בין מחנה ריכוז לבין מוזיאון המנציח את השואה.

'בנין', שירים מאת אהרן שבתאי, הוצאת כתר, ירושלים.

פברואר 4 < חיל האוויר מיירט מטוס מנהלים של חברת התעופה הלובית, בתקווה למצוא בו "מנהיגי מחבלים". אלה לא נמצאו והמטוס מורשה להמשיך בדרכו. < 10 < אנטולי שרנסקי, שהיה כלוא בברה"מ במשך כעשר שנים, משוחרר במסגרת עסקה לחילופי מרגלים בין ארה"ב לברה"מ ומגיע לישראל. < 11 < המגזין אנטו, בעריכת רוני אהרנוביץ, מדווח בגיליונו הראשון: מהירות הנסיעה הממוצעת של שרי הממשלה – 121 קמ"ש. < 12 < ישעיהו ליבוביץ יוצא נגד תנועת שלום עכשיו במאמר בכותבת ראשית: מיקוד המחאה במלחמת לבנון ובמקרים של יחס מזעזע לפלסטינים בשטחים הכבושים מסיח את דעת הציבור מהכיבוש האחראי לכל אלה. שלום עכשיו מעניקה "חיפוי מוסרי" למדיניות הכיבוש. < בעקבות צו בג"ץ האוסר על עיריית ירושלים למנוע את קיום ועידת כך בבנייני האומה, הוועידה נפתחת. בחוץ מפגינים כחמשת אלפים אנשי שמאל. התכתשויות עם אנשי כ"ך ושוטרים; אחד-עשר מפגינים ופעיל כך אחד נעצרים. < 13 < נבחרת ישראל בכדורסל עולה לגמר אליפות העולם, לאחר שניצחה את נבחרת צ'כוסלובקיה. < 27 < ג'ון דמיאניוק, הנחשד כי הוא "איוואן האיום" מטרבלינקה, מוסגר לישראל.

+ רואים אור בערבית: פהד אל קואסמי, מאת פאוזי אל עבדאללה; משבי בוחסעבונ, קובץ שירים עממיים של סעוד אל אסדי.

מארס 10 < מהומות והתפרעויות במשך שלושה ימים בוועידת תנועת החרות, שנעלת בלא לסיים את עבודתה. גסטון מלכה הופך את שולחן הנואמים. < 12 < אחד-עשר חברים במועצה לביקורת סרטים ומחזות, רובם נחשבים "ליברלים", פורשים מתפקידם במחאה על השתתפות נציג כך במועצה ועל מה שנתפס כניסיונות השתלטות של חוגים חרדיים. בין הנציגים החדשים שניים מתנועת ש"ס. < 14 < הזמר זוהר ארגוב מורשע בהחזקת שלוש מנות הירואין ונשפט לשנת מאסר על תנאי. < 19 < נפתח מעון ראשון בארץ לאסירים בתהליך שיקום. < 26 < מוזיאון ישראל מציג חפצים ארכיאולוגיים מאוסף משה דיין, שנרכש מאלמנתו, רחל דיין, תמורת מיליון דולר.

+ הנטושים, מאת הלל מיטלפונקט ובבימוי, מוצג בנמל יפו: חייל ישראלי וחייל מצרי מופקדים על שמירת גופה שקמה לתחייה; אבנתם ערב, מחזה מאת אמיר אוריין ובבימוי, מוצג בסטודיו יתיאטרון החדר: הכנות לארוחת ערב חג. השחקנים שוחטים ומבשלים תרנגולות, ואוכלים אותה בהשתתפות הקהל. < הקרנה חד-פעמית של סרטו של עמוס גיתאי, אסתב: סיפור המגילה כאלגוריה ליחסי יהודים-ערבים. < שרה ברייטברג-סמל אוצרת במוזיאון תל-אביב את התערוכה כי קרוב אליך הדבר מאוד – דלות החומר כאיכות באמנות הישראלית: ניסיון לסמן כיוון מודרניסטי מינימליסטי באמנות הישראלית. < הוצאת דביר, מיסודם של ביאליק, רבניצקי ושמריהו לוי, נמכרת על ידי נכדיהם לבית ההוצאה זמורה ביתן. < רואים אור בעברית: הכרעות גורליות, מאמרים מאת יהושפט הרכבי: ביקורת על מגמות לאומניות וגזעניות הנסמכות, בין השאר, על ציטוטים גזעניים מכתבי הרמב"ם נגד זרמים קיצוניים ביהדות; חוברת 19 של סימן קריאה, בעריכת חנן חבר ומשה רון: תגובה פובליציסטית וספרותית למלחמת לבנון בפרט ולמצב הפוליטי בכלל: "מסתמנת מגמה של התקרבות הכתיבה הפובליציסטית אל הזרם העיקרי של העשייה בספרות העברית". < רואים אור בערבית: אדם לא בצני, קובץ שירים מאת סמיח אל קאסם; לפני הפזונה, אלבום תמונות של פלסטינים מלפני 1948 בעריכת וליד ח'אלדי.

אפריל 9 < התוכנית הפופולרית מה יש, בהנחיית אברי גלעד וארז טל, המשלבת קטעי סאטירה ונונסוס, משודרת בשעה שבע בערב בגלי צה"ל ומצטרף אליה יאיר ניצני בדמות ערבי בשם האשם תמיד. < 12 < ועידת התחייה מתכנסת בקרית ארבע. במקביל מקיימת תנועת שלום עכשיו כינוס ישראלי-פלסטיני במלון פארק בחברון. < 22 < בעקבות פרסום דו"ח ועדת בייסקי לביקורת על הבנקים מתפטרים מנהלי ארבעת הבנקים הגדולים. < 29 < אייבי נתן חוגג את יום הולדתו בכיכר מלכי ישראל, במבצע "ביעור משחקי מלחמה": הורים וילדים מוזמנים להביא צעצועי מלחמה, שתמורתם הם מקבלים צעצועים אחרים. את צעצועי המלחמה שוברים וקוברים ברוב טקס בגן העצמאות.